

Türk xalqlarının folklorundan örnəklər

“QESER” DASTANI
(Yeni monqol variantından bir parça)

Dastanın hazırkı tərcüməsi S.Y.Neklyudovla J.Tumurseren tərəfindən 1974-1976-cı illərdə söyləyicilər (xurçi) Çoynxor və Sambudaşdan yazıya alınmış “Qeser” silsiləsinə daxil olan yeni monqol variantından edilmişdir.

Türk folklorşünaslığında Qeser mövzusunə müraciətin özü təsadüfi hal sayılmamalıdır. Çünki “Qeser” dastanlar silsiləsinin yaranmasında iştirak etmiş fərqli etnik birliklərə daxil olan xalqlar arasında türklərin (Sibir, Altay türkləri: xakaslar, tuvalılar, altaylar, uyqurlar, soyonlar, salarlar və s.) təsiri daha aşkar hiss olunur. Dastanın əsas qəhrəmanının III-IV əsrlərdə yaşamış türk əsilli tarixi şəxsiyyət Qeserlə əlqəli olması və tarixilik, poetika cəhətləri xüsusi ilə diqqətdə tutulsa, həm də həmin üstünlük dünya folklorşünaslığında dastanın tədqiqi sahəsində qəbul olunan ən vacib şərtlə - Qeserin milli mənşəyilə əlaqəlidir. Qədim çin, tibet mənbələrində Qeserin mənsub olduğu kyan tayfası, tarixi şəxsiyyət kimi özü türk əsilli qeyd olunub. Vurğulanan məsələ haqda nüfuzlu folklorşünasların, tarixçilərin (Q.N.Potanin, L.N.Qumilyov) fikirləri mövcuddur. Həm də dastanın çoxsaylı variantlarında monqol, tibet, türk xalqlarının qədim ortaq mifoloji görüşlərinə, inanclarına, şamançılıq mifologiyasına, epik yaradıcılıq ənənələrinə aid xüsusiyyətlər öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatçılardan bəziləri monqolların ilk dəfə “Qeser”lə tibetlər vasitəsi ilə tanış olduqlarını müdafiə edirlər. Onlardan fərqli olaraq, Q.N.Potanin folklorşünaslıqda ən çox müraciət olunan həmin tibet variantının türk (uyqur) dastanından təsirləndiyini yazır. Qeserin mənsub olduğu kyan tayfasının və öz adı da daha sonrakı dövrlərdə türklər arasında geniş yayılmışdır. Bu cəhətdən Topqarı oğuznaməsində Qıyan Basat, Qıyan Səlcuq haqda danışılması təsadüfi deyildir. Müasir zamanda oğuz türkləri, macarlar arasında Kiyani, Kiyani, Qezer soyadı, ad kimi işlənir. Dünya xalqlarının epik ənənələrinə aid dastanlar içərisində “Qeser” qədimliyinə görə ilk sıralarda, həcminə, coxsaylı variantlarına görə isə birinci yerdə durur. Son məlumatlara görə “Qeser”in məlum variantlarının cəmi 120 cild kitab təşkil edir, yeni dastan mətnlərinin tapılma ehtimalı da çox yüksəkdir¹.

Folklorşünaslıqda ural-altay mənşəli xalqların: monqolların, buryatların, türklərin (xakas, tuvalı, altay, uyqur, salar), tibetlərin qədim, ortaq qəhrəmanlıq dastanına onun nəhəngliyinə, möhtəşəmliyinə uyğun səviyyədə geniş maraq göstərilmişdir. Dastanla avropalı, rus folklorşünasların tanışlığından sonra fərqli variantlarının toplanması və tədqiq edilməsi cəhətdən ona müraciət bunlar tərəfindən yerli mütəxəssislərə nisbətən daha çox yönlü olmuşdur.

¹ *Türkish.cri.cn\chinaabc\charteris\chapter150401.htm*

Qədim orta q mifoloji baxışlara, inancılara aid təsəvvürlərin, kultların, epik ənənə xüsusiyyətlərinin geniş əks olunmasına görə, iki min ilə yaxın yaşı olan "Qeser" in bəzi variantları indiyənədək monqol, tibet, Sibir-Altay türk xalqları arasında eyni zamanda müqəddəs mətn səviyyəsində tutulub. VIII-IX əsrlərdə monqol, tibet xalqlarının siyasi-mənəvi həyatında budaçılıq (lamaçılıq) dini tam hakim vəziyyətə gələnədək yüz illərlə "Qeser" in, yerli inancların tərəfdarları ilə lamalar arasında amansız mübarizə getmişdir. "Qeser" in mətnlərini yandırırıldı, təbliğ edənləri qəddarcasına cəzalandırırıldı. Xalqın müqavimətini qıra bilməyən hakim lamaçı təbəqə məcburiyyət qarşısında qalaraq Qeseri buddaçı dinin qoruyucu ruhu kimi qəbul edir. Bunun nəticəsində dastan əlavə yeni ruh halı alır, xalq arasında daha da müqəddəs səviyyədə tutulur. Monqol, tibet xalqlarından fərqli olaraq türklər lamaçılığa orta əsrlərdə çinli buddaçı rahiblərin təbliğatları nəticəsində könüllü daxil olublar. Müqavimət göstərilmədiyinə görə də lamaçı türklər arasında "Qeser" dastanının əhəmiyyəti tədricən zəifləyib.

Avropalılara Qeser haqda ilk məlumatı 1772-ci ildə məşhur səyyah, tədqiqatçı, təbiətşünas və tarixçi Pyotr Simon Pallas vermişdir. Şərqi Sibirə səyahəti zamanı o, Monqolustanın Maymaçon (Altan-Bulak) şəhərində Qeserə yüksəldilmiş məbədlə rastlaşır. Məbəd haqda ətraflı məlumat verdikdən sonra Qeseri Pallas "şərq tatarlarının Vaxı (Dionis), Heraklı adlandırmış", onun haqda geniş əsərin mövcud olduğunu yazmışdır. 1804-cü ildə Volqa sahillərində kalmıqlardan eşitdiyi dastanın VIII, IX hissələrini alman dilinə çevirib nəşr etməklə Qeser haqda avropalılara ikinci dəfə məlumat verən Veniamin Berqman olmuşdur. "Qeser" dastanlar silsiləsinə aid olan həmin bu iki nəğməni rus E.F.Timkovski özünün Çinə səyahətləri haqda yazılarına daxil etmişdir. Timkovski də Pallas kimi Qeseri monqolların Heraklı adlandırmışdır.

Məşhur şərqşünas-alim Y. Klaprotun 1823-cü ildə nəşr olunmuş məqaləsində Qeserin m.s. III əsrdə Kuku-Nor ətrafında yaşaması, Çində hakim mancurlar sülaləsinin onu özlərinə qoruyucu ruh qəbul edib Huan Mafa Huandi, yaxud Huan Şendi-hun adı vermələri haqda yazmışdır.

"Qeser" in monqolca kitab bədii (nəsr) variantı 1716-cı ildə mancur imperatoru Kansinin (monqolca Enxa Amalqan) hakimiyyəti zamanı Pekində ksiloqrafik (ağacda oyma) üsulla nəşr olunmuşdur. Həmin monqol-pekin variantının ilk yeddi boyu XVII əsrin birinci yarısında (1630-cu ilə yaxın) Kuku-Nordan olan beş ehtli ulıgerçidən (dastan söyləyicisi) yazıya alınmışdır. Dastanın bu variantı ilk dəfə avropalı, rus folklorşünaslardan akademik Y.İ.Şmidt tərəfindən 1836-cı ildə təkrarən monqolca, 1839-cu ildə isə almancaya tərcümədə Peterburqda nəşr edilmişdir.

Şmidtin qeyd edilən tərcüməsi nəşriyyatçı E.Furmanın ön sözü ilə 1925-ci ildə Almaniyada yenidən çapdan çıxmışdır. "Qeser" sonrakı dövrdə monqol alimi akademik S.Damdinsuren tərəfindən hərtərəfli və əsaslı səviyyədə incələnmışdir.

"Qeser" in monqol, buryat, tibet variantlarını, eləcə də nəşr olunan, işıq üzü görməyən əlyazmaları, monqol, tibet, çin dillərində yazılmış salnamə sənədlərini, monqol xalqının zəngin folklorunu geniş araşdırmalara cəlb edərək Damdinsuren dastanın öyrənilməsi tarixində yeni bir dövr açır.

“Qeser”in dərin tarixi köklərini tapmağa cəhd edən tədqiqatçı belə nəticəyə gəlir ki, qəhrəman nə Çingiz xandır, nə də çinlilərin müharibə allahı Huan-di, tarixi şəxsiyyətdir, həm də XI əsrdə yaşamış Amdolu xanlardan biridir. Damdinsurenə görə Qeser dastanının əsasında tibetli şair Çoy-Bebin yazıları durur, sonra isə bunlardan nəhəng qəhrəmanlıq salnaməsi yaranıb inkişaf etmişdir.

Mütəxəssislərin çoxunun tədqiqatlarında dastan, onun əsas qəhrəmanı Qeser haqda bir-sıra fərqli fikirlər mövcuddur. Bəzilərinə görə Qeser surəti hər bir xalqın öz qəhrəmanlarını ona oxşatma cəhdi nəticəsində yaranmışdır. Digərləri isə müxtəlif dastanların qəhrəmanlarının Qeser adı ətrafında birləşdiyini qeyd edərək dastanın sujetinin, mövzusunun “gəzəyən” olduğunu əsaslandırmağa çalışmışlar.

Tanınmış rus şərqşünası İakinf Biçurin Qeserin şəxsiyyətini “cinli sərkərdə Huan-Yuyla (Quan-Yuy) uyğunlaşdırıb”¹. Moraviyalı xristian din təbliğatçısı Franke Qeser adının yerinə birbaşa Kesar (Sezar) istifadə etmişdir. Avropalı səyah R.Şou təsdiqləməyə çalışıb ki, Qeser adı birbaşa Roma, Konstantinopol (İstanbul) imperatoru Sezarın Şərqdə qazandığı məşhurluq nəticəsində yaranmışdır. Alman şərqşünası Qryünvedel Qeserin mənşəyini kayzer (imperator) sanı, dərəcəsiylə eyniləşdirmişdir. Tanınmış şərqşünas Y.Klaprot Qeseri çinli sərkərdə Huan - deyə uyğunlaşdırıb.

Q.N.Potanın Qeser surətində Çingiz xanı görüb. O, fikrini onunla əsaslandırır ki, bir dəfə hansısa tuvalıdan “Kezer-Çingis-Kayrkan”, “xeyirxah Kezer-Çingiz” mənasında üç söz eşidibmiş. Monqolşünas Poppe özünün məqalələrindən birində yazırdı ki, 1206-cı ildə Çingiz xanın hansısa ziyafəti zamanı onun yaxınlığından kimsə belə deyibmiş: “Şərab insanı Qeser kimi coşqun edir.”²

Monqol, buryat, tibet, türk xalqlarının epik yaradıcılığında yaranmış “Qeser” dastanının çoxsaylı variantlarının toplanıb dünya folklorşünaslığına təqdim edilməsində, araşdırılmasında, şübhəsiz ki, yerli mühitdən çıxmış tədqiqatçıların da xüsusi əməyi var. XX əsrin əvvəllərində onlardan M.N.Xanqalov, S.F.Jamsarano rus, avropalı tədqiqatçılarla sıx yaradıcılıq əlaqələrində olub əhəmiyyətli dərəcədə iş görmüşlər³. “Qeser”in araşdırılmasında tanınmış mütəxəssislərdən də çox böyük iş monqol alimi akademik Damdinsuren tərəfindən görülmüşdür. O, folklorşünaslıqda “Qeser” haqda yaranmış bütün mübahisəli məsələləri əsaslı surətdə bir dəfəlik həll etməklə yanaşı bütünlükdə dastanın tədqiqi məsələsində yeni düzgün yol açmışdır⁴.

Yeni nəsil milli, rus qeserşünaslarından A.İ.Ulanov, Q.Rinçinsambun, M.P.Xomonov, S.Ş.Çaqdurov, B.S.Duqarov, O.Namvandoj, D.Serensodnom, Çimmidorj, B.X.Todayeva, S.P.Baldayev, N.A.Mitryasova, Q.İ.Mixaylov, D.Moldavskoy, Solbone Tuya, N.O.Şarakşinova, N.P.Şestina, R.A.Şerxunayev və b. dastan haqda sanballı araşdırmalar aparmışlar. Müasir dövr avropa, rus folklorşünaslığında “Qeser” dastanına maraq, müraciət sönməmiş, davam etmişdir.

¹ Шаракинова Н.О. Героический эпос о Гэсэре. Иркутск. Издат. Гос. Университета. 1969, s. 21.

² Yəne orada, s. 21-22.

³ Yəne orada, s. 3.

⁴ Yəne orada, s. 23-24.

S.Y.Neklyudov, F.Tumurseren ilə birlikdə Şərqi Monqolustanda dastanın yeni, məlum olmayan boylarını, variantını aşkarlayıb ciddi tədqiqat işi görmüşlər.

XIX əsrin ikinci, XX əsrin birinci yarısına aid qeserşünaslardan: Xatterji (Suniti Kumar), Xan (Yu-lin), Herman, B.Julq, Laufer, Liqeti, Li-Lixien, Lorimer, Şefner, Şlapintveyt, V.Şott, R.Şav, R.A.Steyn, Çanq (Ki-Kin), Tou (Si), Tucci, L.A.Vaddel, Yu (Dao-Sinan), İ.Zeitlin, S.Qefrey, V.Heisiq, Q.Kara, J.Duqlas və başqaları bütünlükdə “Qeser” dastanı, variantları haqda dəyərli elmi əsərlər yazmışlar. Hindistanlı alim Sarat-Çandra Das və avropalı səyyah-tədqiqatçılar C.Rok, F.Marayni Qeserin tarixi şəxsiyyət olması haqda maraqlı fikirlər yürütmüşlər.¹ “Qeser” dastanı akademik səviyyədə hərtərəfli, geniş tədqiqə keçmiş SSRİ-də cəlb edilmişdir. SSRİ Elmlər Akademiyasının Şərqsünaslıq İnstitutu tərəfindən dastanın aradılması məsələlərinə həsr olunmuş çoxsaylı müzakirələr aparılmışdır². Çin Xalq Respublikasında bu günə qədər “Qeser” dastanının tərcümə edilməsinə, araşdırılmasına böyük diqqət verilir. Burada 2002-ci ildə “Qeser” in 1000 illiyi dövlət səviyyəsində qeyd edilmişdir. Çinin ondan çox universitet və elmi tədqiqat mərkəzlərində indi də çoxsaylı tədqiqatçılar dastan üzərində ciddi araşdırmaları davam etdirirlər. Monqol, tibet, buryat, lepşa, buruşaski, türk xalqlarının epik yaradıcılıqları hazırda çoxsaylı müstəqil “Qeser” dastan mətnlərinə malikdir.

Tahir NƏSİB

fil. ü. f. dr, aparıcı elmi işçi,

AMEA Folklor İnstitutu, Türk xalqları folkloru şöbəsi

E-mail: tahirnesibli@yahoo.com

¹ Абай Гесер – Хубун. Эпопея (Ехирит булагатский вариант). Часть I. Типография Министерства культуры. Бур. АССР, с. 4.

² Шарахшинова Н.О. Героический эпос о Гэсэре. Иркутск. Издат. Гос. Университета. 1969, с. 25.

QESERİN QİLBAN ŞAR İLƏ SAVAŞI HAQDA NƏĞMƏ

Bizim dünyamızın kalpası
Yeni yaranmağa başladığı zaman,
Müqəddəsləklə dolu Sumeru dağı
Təpə olduğu zaman,
5. Səndəl ağacı Kalpavrikşa
Kol olduğu zaman,
Qanq çayı
Kiçik arx olduğu zaman,
Bizim kalpamızın buddası, Şakyamuni,
10. Bandi-qulluqçu olduğu zaman,
Od-qırmızı günəş
Ulduz olduğu zaman,
Göyün Xormusta-tenqrisindən
Dünyanın on ölkəsinin hakimi,
15. Ulu, qüdrətli,
Qeser-boqdo
Ana bətnində tərpendi,
Qızıl torpağa endi,
Bütün dünyaya hakim təhkim edildi.
Əgər ardı davam edilib söylənsə,
20. Onun dörd qanuni qadını var idi: *
Böyük qadını Arlan-qoa,
Sevimli qadını Roman-qoa,
Acıqlı qadını Acu-merqen,
Ən sevimli qadını Xas Şixer idi.
25. Dünyanın on ölkəsinin hökmdarı Qeser-xaqan
Gözəl qadını Xas Şixeri
Digərlərindən daha çox sevirdi.
O, şimal ölkələrini idarə etmək üçün,
Uzaq torpaqlarına getdi,
30. Müqəddəs Sumeru dağının
Cənub yamacına çatıb,
Bu xanım Xas Şixerə
Saray-mənzil ucaldıb
Ev-ocaq tikdi,
35. Onu oraya sakin etdi.
Zəhərli hava keçməsin deyə,
Qızıldan böyük dam örtüyü olan,
Yağış, qar keçməsin deyə,
İyirmi qat dam örtüklə yaradılan,

40. Şeytan bəlası
Heç zaman daxil olmasın deyə,
Divarları zəhərli rütubətdən qoruyan,
Yerin nəmişliyi qalxmasın deyə,
Bu, döşəməsi bayıradək çıxan bir saray idi.
45. Hökmdar Qeser-boqdo
Sevimli xanımı Xas Şixeri
Həmin yerə yerləşdirdi,
Vəhşi heyvanlardan, şeytanlardan qorumaq,
Gecə-gündüz keşik çəkmək üçün
50. Öz itləri, Asarla Xusarı
Qapı ağzında qarovul qoydu.
Dünyanın on ölkəsinin hökmdarı Qeser-xan
Öz ilxılarını-sürülərini çoxaltmaq üçün
Üç şimal aймаğına yola düşdü.
55. Artıq onun sevimli xanımı Roman-qoa ilə
Birgə yaşamaları haqda daha söz olmayacaq.
Bütün bu hadisələr hökmdar Qeser-xanın
Ətrafında baş verdiyi zaman,
Əcayib şeytan-manqus
60. Öz ölkəsində yaşayırdı.
Əgər bu şeytan haqda söylənilsə:
Bir-az yatdığı zaman -
Yarım ay yatardı,
Yarı gücüylə yatanda -
65. Yarım il yatardı,
Doyunca yatdığı zaman -
Üç il yatardı.
Oyanıb bayıra çıxdığı zaman,
Ancaq belə edərdi -
70. Gün boyu ətrafı dolaşardı,
Azad dünyaya alışanda,
İnsanların uşaqlarını tutar,
Xalqa əzab verərdi.
Onun
75. Yeməyi, xörəyi -
İnsan ətiydi,
İçkisi -
İnsan qanı idi.
Dağa bənzər bədənli,
80. On iki başlı,
Atar-Aldin (Vəhşi-nəhəng) manqus,
İyirmi dörd başlı,

Xo Xalcin (Kürən-daz) manqus belə idi.
İndi söyləməyə davam edilsə, şeytan-manqusun

85. Qilban Şar adında
Çox müdrik bir qızı var idi,
Dünyada ehtiramla, şərəflə anılan,
Yüksək göydə evi olan,
Bütün aləmdə şöhrətə çatan,

90. Xormusta-tenqridən ev alan
O, acıdilli cadugər Qilban Şar idi.
Onun atası

Atar Aldin manqus
İlin başlanğıcında yuxuya gedib

95. Bu il oyandı,
Qız-balası Qilban Şarı
Yanına çağırdı,

Gördüyü yuxunu
Gülərək ona danışdı:

100. “Qilban Şar! Övladım mənim,
Sənin atan yatdığı zaman,
Çoxlu gözəl yuxular gördü.

On səkkiz düyünü olan,
Mənim atamdan yadigar qalan

105. Qırmızı fal sapını
Bura gətir!”

Onun qızı Qilban Şar,
Qırmızı fal sapını
Ora gətirdi.

110. Fitnəkar manqus
On səkkiz düyün bağladı,
Ayrılıqda onları bir-bir açdı,
Dişlərini ağardaraq güldü,
Köpək dişlərini göstərüb

115. Ala-bula gözlərini bərəltidi.
Öz qızı Qilban Şara

Onun atası-manqus belə dedi:
“Sənin atanın falı

Çox yaxşı çıxdı.

120. Qüdrətli, çox güclü,
Dünyanın on ölkəsinin hökmdarı Qeser

Öz sevimli xanımı
Xas Şixeri

Uzaq dağa aparıb,

125. Sumeru dağının

Cənub yamacında gizlədib.

Sən, mənim balam,

Öz evindən bayıra çıx,

Tutqun rəngli atını yəhərlə,

130. Yer dünyasına en,

Hökmdar Qeserin qadını

Xas Şixeri bura gətir.

Onu özünə ana etmək səncə,

Çox gözəl iş olmazmı?"

135. Manqusun qızı Qilban Şar

Çox sevindi,

Öz çapağanını,

Ağ-kəhər qatırını

Yəhərlədi,

140. Qırmızı-bürünc gürzünü

Kürəyinə dürtdü.

Fərqli görkəmlər alan,

Cin-şeytan məharətləri olan,

Hər-cür şəklə düşən,

145. Əcayib şeytan məharətləri olan

Həmin qız, Qilban Şar,

Yerə endi.

Gedib çatmaq istədiyi yer,

Çox uzaqdadır,

150. Əgər qərar alınıbsa, gedib çatılacaqdır,

Bu iş elə bu cür olacaqdır.*

Hökmdar boqdo Qeser-xaqan

Əvvəlcə əsas arvadı

Xas Şixerin yanına gəldi,

155. Öz sevmli qadını Xas Şixerlə

Birlikdə on gün sevişdi.

Sonra sürülərini yoxlamaq üçün,

İtləri Asarla, Xusarı

Yanına salıb getdi. Ancaq həmin zamandan sonra

160. Xanım-ana Xas Şixer üçün

Bədbəxtliklər dövrü başlamadımı?

Hökmdar Qeser-boqdo üçün,

Yanlışlıqlar zamanı başlamadımı?

Həmin zaman

165. Vəhşi cadugər Qilban Şar

Rahatlıqla gəlib ora çatdı.

Çox uzaqdan gəldiyi üçün,

İki itin olduğu yer haqda

Xəbəri yox idi.

170. Öz çapağanını,
Vəhşi ağ-kəhəri,
Sıldırım qayalı dağın içində gizlətdi,
Özü isə

Otun-tozun içində gizləndi.

175. İblis üsulu istifadə edib
Sumeru dağının cənub yamacına
Ehtiyatla ayaq basdı,
Gözəl xanım Xas Şixerin olduğu yerin
Giriş qapısını tapa bilmədi.

180. Qilban Şar itlərdən,
Asarla Xusardan qorxdığı üçün,
Müqəddəs Sumeru dağının
Ətrafını dəfələrlə dolaşdı.

Atasının tapşırığını yada salıb

185. Oğurluq haqda fikirləşdi.

Saray-qərərgah

Torpağın on qat

Dərinliyində tikilib

Gizləndiyi üçün,

190. Nə qədər əziyyət çəkdi, girişini tapa bilmədi.

Axtararaq hərəkətdə olduğu zaman,

Dağın cənub tərəfinə çatdı.

O getdiyi vaxt

Uzaqgörən-kəhər çapağanın

195. Dırnaq izini

Baxanda açıqca gördü.

Bunu gören Qilban Şar

Son dərəcə sevindi.

Onun səyahəti

200. Yaxşı, xoşbəxtliklə sona çatdığı üçün,

Nəzərini göyə çevirdi.

Giriş qapısını tapmaq üçün,

Torpağın altında gözdən itdi.

Bayır tərəfdən yaxşıca axtardıqdan sonra,

205. Quru torpağa basdırılmış

Zəhərli rütubətdən qoruyan divarı

Bütünlüklə qaldırıb

Aşağıdan içəri daxil oldu. Həmin vaxt

Gözəl xanım Xas Şixer

210. Günorta yuxusunu yatırdı.

O, bir az qabaq

Sahibi Qeseri yola salmışdı.

Vəhşi cadugər Qilban Şar

İçəri girdi,

215. Sevimli xanım

Xas Şixeri tutub

Çuvala qoydu,

Gizlənmək məqsədiylə

Sehrdən (üsul) istifadə etdi, *

220. Şeytan üsuluna baş vurdu,

Geri, bayıra çıxdı,

Yəhərlənmiş qatıra doğru

Yönəldi.

İki itin geri qayıtmağından

225. Qorxduğu üçün,

Bundan qabaq qayalıqda gizlətdiyi

Öz çapağanı

Ağ-kəhər

Qatırın belində çaparaq

230. Geri tələsdi.

Bu cür qaçmış

Axmaq küpəgirən

Qilban Şar haqda daha söz olmayacaqdır.

Hökmdar Qeser-xaqan

235. İlxılarına, sürülərinə baxmaq üçün,

Öz təsərrüfatına, evinə gəldi.

Ancaq həmin bu zaman,

Onun köksündə

Həyəcan yarandı,

240. Ala gözlərinə qaranlıq çökdü.

“Bu nə idi oldu? - dedi.

Öz evinə gəlib

Acu-merqen xanımdan

Bu haqda sorğu-sual etdi.

245. Əgər acıqlı

Acu-merqen xanım

Üç qızıl sümüyü

Öz ovucunun üstünə

Üç dəfə atardısı,

250. Qızıl yer üzərində baş verən hadisələrin

Hamısını bilərdi.

Qeser: “Cəld ol!” - dedi,

Bunu tələffüz edənə kimi,

O, fal açıb hər şeyi anladı.

255. Zəhmli Acu–merqen
Xanım

Tələsik ayağa durub
On ölkənin
Hökmdarı Qesərə

260. Belə söylədi:

“ Sənin gözəl xanımını,
Xas Şixerini,

Mənfur iblis
Mənfur oğurlayıb.

265. Sən öz sürülərini, ilxılarını

Otarmaq üçün,

İtlərin Asarla Xusarı

Aparanda, o, bu fürsətdən

İstifadə edib,

270. Oğurlayıb”.

Bunu eşidən Qeser-boqdo

Həyəcana çulğanmış halda dönüb baxdı,

Öz çapağanı,

Uzaqgörən-kəhəri,

275. Yəhərləyib-yüyənləyib hazırladı.

Dağa bənzər bədənli,

Uzun nəhəng quyruqlu,

Yüz səksən arşın quyruqlu,

Yalı on səkkiz arşın saçlı,

280. Qiymətli çapağan,

Uzaqgörən-kəhər belə idi.

Öz çapağanı

Uzaqgörən-kəhərin belinə

Ağır yəhər qoydu,

285. Üç dirsək qalınlığında

Səndəl ağacından yəhər bağladı,

Qarınaltı ipək tapqırı

Möhkəm bərkitdi -

Üç il çapsan,

290. Boşalmayacaqdı! – Onu beləcə hazırladı.

Asarla Xusarı - itlərini

Öz arxasınca səslədi,

Vəhşi cadugərin,

Qilban Şarın dalınca çapdı.

295. Qızıl Şumeru dağın

Cənub tərəfinə gəlib çatdı,

Cadugər Qilban Şarın

Çapağanı
Ağ-kəhər qatırın
300. İzini tapdı,
Onun arxasınca çapdı.
Bir az bundan qabaq getmiş
Qilban Şar çox qorxurdu,
Onun çapağanı,
305. Ağ-kəhər qatır
Son dərəcə sürətlə qaçırdı.
On ölkənin hökmdarı Qeser-merqen
Onun arxasınca çapırdı.
Vəhşi cadugər Qilban Şar,
310. Atasının sarayına üz tutub
Qorxu içində götürülmüşdü.
On ölkənin Qeser-xaqanı
Asarla Xusarın,
Öz itlərinin müşayiətiylə
315. Onu qovmağa davam edirdi.
O, getdi-getdi,
Keçilməz bir
Yerə gəlib çatdı.
Çatıb yetişəndə
320. Aşılmaz bir
Yerə vardı,
Hansısa böyük aşırımın
Cənub tərəfinə çatdı.
Bu necə
325. Aşırım idi?
Manqus kimi təhlükəli
Üç qorxulu aşırım -
Belə idi:
Burada dağlar nizələr kimi bir-birinə yapışmışdı,
330. Kirpi iynələri tək dik durmuşdu,
Ağızları varmış kimi açmışdı,
Ayaqları varmış kimi hərəkət edirdi,
Boyunları varmış kimi əyilmişdi,
Əlləri varmış kimi çağırırdı,
335. Kəllələri varmış kimi baş endirirdi.
Hökmdar Qeser - xaqan
Bu aşırımın ətəyinə çatdı,
Daha irəli gedə bilmədi.
Çapağandan,
340. Uzaqgörən-kəhərindən

Yerə sıçradı.
Özündə hörmətlə dolu
Dərin ehtiram hiss etdi,
Qalibiyyətli üç bacısına
345. Həmin an dua ucaldı:
“Mənim xilaskar üç bacım!
Sizin qızıl
Torpağa enmiş
Düşüncəsiz qardaşınıza
350. Bu gün
Kömək edərsinizmi?”
O, hələ öz sözünü deyib qurtarmamış,
Buludlu zirvəni əyib,*
Hər yanı dumana-çənə bürüyüb
355. Artıq üç bacısı yerə enmişdi.
Kiçik qardaşları Qeserdən:
“Nə bədbəxtlik baş verib?” - deyə
Sual etdikləri zaman,
Boqdo-hökmdar Qeser
360. Üç dəfə təzim etdi,
Sevimli xanım Xas Şixerin
Oğurlanması haqda
Başlanğıcdan
Sonadək nağıl etdi,
365. Onun qalibiyyətli üç bacısı
Bütün deyilənləri dinlədi.
“Dünyanın on ölkəsinin hökmdarı Qeser,
Artıq sən təhlükəli aşırımın
Kənarına gəlib çatıbsan.
370. Bu aşırım -
Əcayib-şeytan aşırımıdır.
Əgər insan, canlı məxluq gəlib ona çatarsa,
Boz-qırmızı çuqun olar,
Əgər canlı məxluq ona çatarsa,
375. Alov qırmızı
Çuqun olar,
Onu aşmağın üsulu
Yoxdur”, - dedilər,
Onlar əllərində
380. Tutduqları milçəkqovanı*
On ölkənin
Hökmdarı Qesərə verdilər.
“Bununla üç dəfə yellə,

Çapağanın,
385. Uzaqgörən-kəhərin
Yəhərini düzəlt,
Öz çapağanına,
Uzaqgörən-kəhərinə
Sənin həyatını qurtarmq üçün
390. Xahişlə müraciət et!
Qiymətli çapağan,
Uzaqgörən-kəhər
Aşırımı aşacaq,
Yer üzərində buranı
395. Başqa cür aşmaq mümkün olmayacaq.”
Hökmdar Qeser-boqdo
Bacılarının sözlərini dinlədi,
Qiymətli çapağan
Uzaqgörən-kəhərdən
400. Yerə endi,
Çapağan Uzaqgörən-kəhərə
Ehtiramla təzim etdi:
“Uzun zamandır mənimlə sən - birlikdə
Sahibkar, çapağan olduq,
405. Çox əvvəldən
Dost, yol yoldaşı
Olduq,
Üç xilaskar
Bacının bizə buyruğu
410. Şeytəntək vəhşi,
Fəlakətli üç aşırımı
Aşıb keçməkdir,
Qaçırılmış Xas Şixeri
Xilas etməkdir.
415. Uzaqgörən-kəhər, sən,
Baxmayaraq insan deyilsən,
Yenə bunu bilməlisən!” – dedi.
O, belə söylədiyi zaman,
Əziz çapağan,
420. Uzaqgörən-kəhər
Öz sahibinin xahişini qəbul etdi,
Qurd qulaqlarını dikəltdi,
Ulduz gözlərini açıb
Yalını, quyruğunu qaldırdı,
425. Dörd dırnağı ilə yerə vurdu,
Bir yaşlı dayın səsiylə kişnədi,

Ayaqlarındakı tükləri pırpızlaşdı.
“Hökmdar Qeser-merqen,
Öz fikirlərini sakitləşdir!
430. Əgər bu dağları aşıb
Keçə bilməsəm,
Deməli, mən sənin bacarıqsız
Uzaqgörən-kəhərinəm,
Qoy onda mənim dörd dırnağım qopub düşsün!
435. Əgər sən, hökmdar Qeser-boqdo,
Belimdə özünü saxlaya bilməsən, -
Artıq bunun haqda özün bilməlisən!”
Boqdo-hökmdar Qeser
Uzaqgörən-kəhərin belinə
440. Yenidən sıçrayıb mindi,
Xilskar üç bacı
Təkrar öz səltənətlərinə
Geri döndülər. Bu haqda artıq daha söz olmayacaqdır.
Hökmdar Qeser-boqdo
445. Uzaqgörən-kəhərinə
Yanlarından beş dəfə,
Sağrısından (damğasından) üç dəfə,
Cəmi bir yerdə
Səkkiz dəfə qamçılıdı.
450. Əziz çapağan, Uzaqgörən-kəhər,
Sahibinə verdiyi sözü
Tutmaq üçün,
Üzü yuxarı sıçradı.
Fəlakətli üç aşırımın
455. Ortasına çatanda
Şeytanlar çığrıdılar,
İblislər ulaşıdılar,
Öldürücü üç aşırımın
Hər birinə ayrı-ayrılıqda qalxdılar.
460. Çapağan Uzaqgörən-kəhər
Göyün havasına ayaq basdı,
Qızıl dünyanın
Havasında, küləyində addımladı.
İti sürətli çapağan, Uzaqgörən-kəhər
465. Fəlakətli cinayətkar
Üç aşırımını
Aşıb keçdi.
On ölkənin hökmdarı Qeser
Fəlakətli üç aşırımını

470. Aşıb keçdiyi zaman,
Uca dağlar düzənlik oldu,
Ölümçül-sarsıdıcı iztirablar itib getdi,
Hər yerdə otlar, zəmilər, ağaclar boy atdı.
Buradan daha uzaqlara
475. Getdiyi zaman,
Böyük bir çayın
Sahilinə gəlib çatdı.

Tərcümə edən: *Tahir NƏSİB*
fil. ü. f. doktoru, aparıcı elmi işçi

